

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Anonymus, az Excidium Troiae és a XII. századi reneszánsz

A XII. századi művelődési környezet

„A pogány múlthoz való harmonikus viszonyoknak tipikus szószólója Béla királynak egykori jegyzője, a XII. század felvilágosodásának jellegzetes magyar képviselője” – emlékezteti az olvasót Deér József egy, az Anonymus-szakirodalomban, de általunk is korábban méltatlanul mellőzött írásában.¹ Pedig Deér érvelése teljesen összhangban áll az Anonymus-kutatás eredményeivel, s jó érzékkel zárja ki a Béla-király jelöltek sorából I. és IV. Bélát, míg nyilván a nyelvészeti érvek hatására ekkor még II. Bélára gondol, mint akinek uralkodása idején a szerző már hozzáférhetett az általa használt nyugati forrásokhoz.² Ez alapján igaz is, a kutatás fő vonulata más, leginkább történeti érvek alapján helyezte a művet a XII–XIII. század fordulójára, a XIII. század első évtizedeire.

Sokat vitatkoztak azon, hogy gesztának vagy (lovag)regénynek tekinthető-e a Névtelen munkája. Nehéz határozott választ adni, hiszen forrásai között kétségkívül megtalálható a korábbi magyar krónikaszerkesztés, még ha nem is tudjuk, hogy az milyen mélységben és mekkora terjedelemben tárgyalta a honfoglalást.³ Másfelől nyilvánvaló, hogy a szerző által mintaként követett művek (az *Exordia Scythica* és Regino krónikájának kivételével) az irodalmi fikció műfajába tartoznak, s ez a Névtelen műve megítélése szempontjából is nagyon fontos. Az irodalmi fikció az európai latin nyelvű irodalomban a XII. század folyamán nyert polgárjogot. Az irodalmi műveknek a latin retorikai művekkel való együttes használata, kiegészítve a római jog e századbeli reneszánszával kapcsolatba hozható jogi kifejezésekkel, mind megerősítik Deér József rövid, de találó elemzését a gesztáról.⁴ A Névtelenről megtudható

---

¹ DEÉR JÓZSEF: Újabb történeti regények. Magyar Szemle 23 (1935) 41–49., itt 46. A XII. századi reneszánsz hatását hangsúlyozta Abszinger Gyula is egyetemi doktori értekezésében, amire BÁCSATYAI DÁNIEL hívta fel a figyelmet: *Gesta eorum digna aeternitate laudis: közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban. Századok 147* (2013) (továbbiakban: BÁCSATYAI 2013.) 279–315., itt 295.

² 1943-ban Szilágyi Loránd érveinek hatására ő is elfogadta III. Bélát, vö. DEÉR JÓZSEF: A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban. In: *Magyarok és románok. I. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Budapest, 1943. 94–110., itt 94.*

³ VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A magyar kalandozások Regino krónikájában és a magyar elbeszélő forrásokban. *Hadtörténelmi Közlemények 130* (2017/3) 781–800.

⁴ *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*. Eds. ROBERT L. BENSON–GILES

magister jelző kétségkívül ugyanebben a művelődési környezetben értelmezhető, függetlenül a cím korabeli több lehetséges jelentésétől.⁵ Az akkori korszerű jogi, retorikai és irodalmi ismeretekhez (a korábbi szakirodalom megállapításaival összhangban) valóban az egyetemeken lehetett hozzájutni, s az ott megfordulók hazatérve a teljes képzés elvégzése nélkül is használhatták a címet. A francia és angol királyi-udvari szolgálatban való megjelenésüket, különösen a diplomáciai feladatok ellátását is képzettségük indokolta, ami nyilván nálunk sem volt másként, s jól magyarázná a magiszternek a műve alapján valószínűsített külföldi útjait.⁶

A Névtelen művének egyik legrejtélyesebb kifejezése az *embola* szó, ami a római jogból származik (Cod. I,2,10, I,11,4,2; Edict. XIII,4,1, XIII,22,1). Az észak-itáliai jogi irodalom ismeretére utal az az apró nyom, miszerint az *embola* 'csapat, hadsereg' értelme a bolognai jogtudós, az eredetileg grammatikatanárként működő Irnerius glosszájából magyarázható.⁷ A jogi terminusnak a művelt köznyelvbe való átkerülésére minden bizonnyal már a XII. század második felében sor került. Erre nem kisebb szerző a bizonyosság, mint Alexander Neckam (1157–1217). A kor kiemelkedő gondolkodója, aki angliai helyszínek mellett Párizsban is tanult, majd 1180 körül az egyetem oktatója. Ezekből az évekből, vagy még inkább 1190–1200 körülről származik a *De naturis rerum* című, hamar népszerűvé váló műve, amiben már minden jogi utalástól mentesen fordul elő a kérdéses kifejezés. A műben a következő olvasható: *Praeparavit igitur expedite se felix embola Romana iuventus, a senatoribus et patribus*

CONSTABLE–CAROL D. LANHAM. Oxford, 1982. (reprint: 1985.) (továbbiakban: Renaissance and Renewal 1985.)

⁵ RICHARD W. SOUTHERN: The Schools of Paris and the School of Chartres. In: Renaissance and Renewal 1985. 113–137., itt 134–135.; RAINER MARIA HERKENRATH: Studien zum Magistertitel in der frühen Stauferzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 88 (1980) 3–35., itt 34–35.; C. TÓTH NORBERT: A "mályuszi modell" érvényessége: vissza az alapokhoz? In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. VARGA SZABOLCS–VÉRTESI LÁZÁR. Pécs, 2017. 11–34.; 18–24.

⁶ JOHN W. BALDWIN: Masters at Paris 1179–1215. In: Renaissance and Renewal 1985. 138–172., itt 156.

⁷ GUSTAV PESCATORE: Die Glossen des Irnerius. Greifswald, 1888. 87.; AZO: Ad singulas leges XII librorum Codicis Iustiniani commentarius et magnus apparatus. Lyon, 1596. 13.: *felix embola dicitur felix excrescens iuventus Romanorum.*; Összefoglalóan VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Középkori forrástanulmányok. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 58–79.; STEPHAN KUTNER: The Revival of Jurisprudence. In: Renaissance and Renewal 1985. 299–323., itt 300–304.; PETER STEIN: A római jog Európa történetében. Budapest, 2005. 59–67.

*conscriptis in hostes imperii Romani directa, ut non solum fraudes praeparatas declinaret, sed etiam in auctores temeritatis animadverteret.*⁸

A szöveghely érdekessége, hogy a középkori mágikus vergiliusi mondanévhöz kapcsolódik, ami szerint Vergilius egy épületet (egyes hagyományok szerint a Colosseumot) emelt Rómában, ahol elhelyezték a provinciák szobrait. Amikor pedig valahol lázadást tervelték a Birodalom ellen, egy harang megszólalt a szobor kezében, mire az épület tetején elhelyezett bronz lovas odafordult, s jelzést adott, hogy melyik irányba kell a csapatoknak elindulni. A történet eltérő változatokban terjedt, de Neckam írásának erre a helyére többen is hivatkoznak. Valószínűleg a magyar krónikásnak sem kellett a *De naturis rerum*-ot végigolvasni, hanem egy vergiliusi kivonatban találhatott rá. Megjegyzendő, hogy az általam ismert későbbi kivonatok nem ismétlik meg az *embola* szót, nyilván ritkasága és keresettsége miatt. Amennyiben Neckam írásával kapcsolatba hozható a magyarországi előfordulás, valószínű, hogy a Névtelen volt az, aki először meghonosította. E mellett szólna Izidor kézikönyvét hasznosító utalása, amire korábban már szintén felfigyeltek.⁹

Amennyiben persze Bónis György és Kapitánffy István véleménye igazolódik be, amivel a magunk részéről egyre inkább egyetértünk, hogy ti. egy korábban működő XII. századi magyarországi krónikás közvetítette annak ismeretét Anonymusnak, akkor is dicséret illeti a Névtelet, hogy felismerte a szó jelentését, beleszötte művébe és kiegészítette Izidornak az *exercitus* szóra vonatkozó magyarázatával. Jól érezte, hogy mivel lehet naprakésszé tenni egy irodalmi alkotást. A szónak az ún. Ósgesztában, vagy bármely egyéb XI. századi szövegben való esetleges előfordulását természetesen kizárhatjuk, egyszerű jogtörténeti és irodalomtörténeti időrendi okoknál fogva.

Hasonlóképpen a XII. század újításai közé sorolható a retorikai kézikönyveknek, a levelek fogalmazását tárgyaló segédkönyveknek a tananyagba való bekerülése és népszerűvé válása. A korabeli *Ars*

---

⁸ "Tehát sebesen felkészült a római fiatalságnak a Római Birodalom ellenségei ellen a szenátorok és az összeírt atyák által küldött szerencsés csapata, hogy ne csak a készülő árulásnak vegyék elejét, hanem az arcátlan merészség kitervelőit is megbüntessék." ALEXANDER NECKAM: *De naturis rerum*. II,174. Ed. THOMAS WRIGHT. London, 1863. 309–310. Átvette a ferences John of Wales is a XIII. század végétől, de az idézetből jellemző módon kihagyta az *embola* szót. JEAN DE GALLES: *Des statues et un miroir*. In: JACQUES BERLIOZ: *Virgile dans la littérature des exempla (XIIIe–XVe siècles)*. In: *Lectures médiévales de Virgile. Actes du colloque de Rome (25–28 octobre 1982)*. Rome, 1985. 65–120., itt 111. Vö. JAN M. ZIOLKOWSKI–MICHAEL C. J. PUTNAM: *The Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*. New Haven–London, 2008. 855–857.

⁹ *Etymologiarum libri IX*. III. 58.

dictandi-k közül a geszta forrásaként a kutatás igen hamar azonosította Ugo Bononiensis, a bolognai székesegyház kanonoka 1119 és 1124 között íródott kézikönyvét, a *Rationes dictandi prosaice*-t ('A prózai fogalmazás alapelvei'), ami német földön is rendkívüli módon ismertté vált.¹⁰

A gesztának van egy, a kánonjogból, Gratianus *Decretum*-ából (1, Dist.1, c.5) is származtatható idézete, aminek jelentőségével Gerics József foglalkozott részletesen.¹¹ Ő határozottan úgy vélte, hogy az idézet a Névtelen gesztáján keresztül jutott be a hazai krónikás irodalomba, s tőle vették át a későbbi szerzők. Ezt csak annyival tudjuk kiegészíteni, hogy felvetjük a helynek Izidor kézikönyvéből való eredetét. Az Izidortól való kölcsönzésnek egyébként nem kis valószínűséget kölcsönöz az a tény, hogy Izidor e mondatát (V, 14) az ibériai historiográfia is az állami függetlenség hangsúlyozására idézte, hasonlóképpen a Névtelenhez.¹² Felvethető, hogy amennyiben Anonymus ezt is már a korábbi krónikában találta, akkor Izidor alapján könnyen kibővíthette és helyreállíthatta a szöveget.

A XII. század második felére tehető művelődési folyamat nemcsak a szépirodalmi műfaj, hanem az önálló szerző alakja megjelenésével is jellemezhető. Írott forrásai mellett nagyban támaszkodik az addig megszületett szóbeli epikus alkotásokra, amik anyagát szabadon és öntevékenyen formálja, s azzal, hogy írásban rögzíti, spontán, generációkon át tartó gazdagodásuknak és változásuknak is véget vet, de legalábbis gátat szab. Talán nem véletlen, hogy szerzők sora próbált kapcsolatot találni Geoffrey of Monmouth *Historia regum Britanniae* c. művével.¹³ Ha közvetlen, szövegszerű kapcsolatnak továbbra sincsen kétségtelen bizonyítéka, az európai történeti irodalomban a történeti irodalmi fikció megjelenésének legtalálhatóbb korabeli párhuzama valóban az angol szerző műve. Mindkettejük figyelmét a nemzeti múlt mitikus hagyománya köti le, s a jelent (különböző okokból) egyikük sem kívánja művében megörökíteni. Livius műve mellett az angol szerző számára is nagy példakép

---

¹⁰ Kiadása: LUDWIG VON ROCKINGER: Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts. München, 1863. 53–94; HARRY BRESLAU: Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. I. Leipzig, 1889. 627–628.; Legteljesebb áttekintése: Repertorium des Artes dictandi des Mittelalters. I. Von den Anfängen bis zu 1200. Hrsg. FRANZ JOSEF WORSTBROCK–MONIKA KLAES–JUTTA LÜTTEN. München, 1992. 80–84.

¹¹ GERICS JÓZSEF: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. Századok 112 (1978) 235–250., itt 245–247. (Reprint: Uő.: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 8–22.)

¹² Erről részletesen: VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában. Aetas 1994/1. 36–48.

¹³ Erre összefoglalóan: BÁCSATYAI 2013.

Nagy Sándor, akit művében Artúrként középkori lovagi uralkodóként gyakorolja annak legendás bőkezűségét és korlátlan, abszolutisztikus hatalmát. Világias jelenség, aki birodalmát csakis a pusztá dicsőség kedvéért gyarapítja, s azért, hogy szolgálatokat tévő alattvalóit méltóképpen megjutalmazhassa. Világias jellegéről azért beszélhetünk mindkettejük esetében, mert az égi beavatkozás és az égiek dicsőségének gyarapítása csak mellékesen jelenik meg a műveikben.¹⁴

A Nagy Sándor-irodalom hasznosítása ugyanakkor ismét a francia kultúrkörrel hozza szerzőnket kapcsolatba. A XII. századi francia nyelvű Nagy Sándor-irodalom jellemzői a Névtelen művére is igazak. A történetek eufórikusak, Sándor ellentmondást nem tűrően hódít meg minden területet és győzi le ellenfeleit. Sándor és főembereinek viszonya a végletekig harmonikus, velük mintegy kasztot alkot, csak tőlük fogad el tanácsot (*consilium*), ez mintegy a középkori király és főemberei viszonya idealizálásának tekinthető. Nagylelkű és bőkezű, tudja, hogy a társadalmi kódrendszer szerves része az arra érdemesek jutalmazása, olykor még a legyőzötteket is adományban részesíti. Mindezek a jellemzők már a francia szövegeket is történetileg nehezen értelmezhetőkké, időtlenné teszik, s éppen ezért a magyar Névtelen művének datálását sem könnyítik meg. Talán annyi tanulságot vonhatunk le, hogy Nagy Sándor sikertörténete alkalmat kínált a XII. századi írástudóknak egy idilli, mesebeli és személyes királyalattvaló viszony megrajzolásához, ami sok tekintetben már megírása pillanatában is anakronisztikus volt – francia és magyar földön egyaránt.¹⁵

A francia irodalomban 1150 körül a *Roman de Thèbes* megszületése arra utal, hogy a hagyományos és rendelkezésükre álló epikus formáktól és témáktól tudatosan távolságot akarnak tartani.¹⁶ Ez lehetett egy eredeti klasszikus-későklasszikus téma megtartása, amit például a különféle Aeneas-átdolgozások bizonyítanak, s amihez a Névtelen által is használt *Excidium Troiae* is sorolható. Egy normann Névtelen 1160 táján nyújtja az eredeti mű rendkívül leegyszerűsített változatát, amit azután a század második felében sorra követnek a nemzeti, francia nyelvű Nagy Sándor- és Trója-alkotások. Többen utaltak rá, hogy a korabeli klasszikus lovagregényekkel, így Chrétien műveivel nem igazán lehet egybevetni a magyar Névtelen művét. Chrétiennél már megjelennek az egyes lovagok

---

¹⁴ Összefoglalóan: PER NYKROG: The Rise of Literary Fiction. In: Renaissance and Renewal 1985. (továbbiakban: NYKROG 1985.) 593–614.

¹⁵ MARTIN GOSMAN: La légende d'Alexandre le Grand dans la littérature française du 12e siècle. Une réécriture permanente. Amsterdam, 1997. 145–165., 202–216.

¹⁶ NYKROG 1985. 597.

kalandjai, míg Geoffrey-nél (miként a magyar Névtelennél is) az események, leginkább katonai és politikai jellegűek, inkább Artúr személyére és környezetére korlátozódnak.

Az Excidium Troiae

A Trója-történet klasszikus megfogalmazása Dares alkotása, ami Itáliában a XIII. századtól válik népszerűvé, francia földön pedig a XII. század végére Auxerre környékén alakult ki központi kézirati hagyománya.¹⁷ E vonatkozásban már korábban is utaltunk Guido Pisanus-nak egy később még részletesebben tárgyalandó, Brüsszelben fennmaradt kéziratára, amiben a forrásként szóba jöhető művek nem kis része együtt megtalálható, s egyúttal Dares műve ismeretének egyik legkorábbi, szinte magában álló itáliai tanúsága.

Meglepő módon a filológusok körében meglehetősen visszhangtalan maradtak Kapitánffy István nagy jelentőségű, *Excidium Troiae*-val foglalkozó tanulmányának eredményei, pedig később magunk is sikerrel találtunk újabb, a közvetlen használatot még inkább bizonyító egyezést a magyar Névtelen és az *Excidium Troiae* hasonlóképpen névtelen szerzőjének munkája között. Az utóbbi években a nemzetközi kutatás nemcsak Dares-nak, vagy a Nagy Sándor-regényeknek, de az *Excidium Troiae*-nak és magának Guidónak is nagy figyelmet szentelt, ami értelemszerűen a magyar kutatás számára is számos új eredményt hozott.¹⁸

Magáról a trójai történet *Excidium Troiae*-beli feldolgozásáról kevés biztosat lehet állítani: Dares művével nem áll összefüggésben, s a klasszikus forráshasználata azt valószínűsíti, hogy egy későklasszikus kori, IV–VI. századi latin kézirat alapján talán francia földön készülhetett a ma olvasható átszerkesztése. A korai szerző a latin források mellett minden bizonnyal görög forrásokat is felhasználhatott. A mű elbeszéli a trójai háború történetét a görög és latin források alapján, majd Vergiliust követve Trója pusztulását, majd Aeneas menekülését, Róma alapítását és Róma vázlatos korai történetét, szinte csak címszavakban Krisztus születéséig. Bizonyos, hogy legkorábbi fennmaradt latin nyelvű kézirata a IX. század végéről származik, a középkorban rendkívül nagy kedveltségnek örvendett, s a népnyelvű Trója történeteknek Dares-nál nem olvasható

---

¹⁷ LOUIS FAIVRE D'ARCIER: Histoire et géographie d'un myth. La circulation des manuscrits du De excidio Troiae de Darès le Phrygien, VIIIe–XVe siècles. Paris, 2006. 25., 122., 499–504.

¹⁸ MAREK THUE KRETSCHMER: Rewriting Roman History in the Middle Ages. The "Historia Romana" and the Manuscript Bamberg, Hist. 3. Leiden, 2007. 185–187.

részletei közül nem egy éppen erre a műre vezethető vissza. A mű felfedezése és értékelése Atwood tevékenységéhez kapcsolódik, aki első kritikai kiadását is elkészítette.¹⁹

Megjelent az *Excidium Troiae*-nak egy újabb kritikai kiadása, immár a harmadik, ami után elmondhatjuk, hogy a jelenleg hozzáférhető kéziratok jelentős része regisztrálásra került.²⁰ Ennek eredményeként állapítható meg, hogy a bambergi kézirat az *Excidium Troiae*-nak nem azt a változatát tartalmazza, amit hagyományosan annak tekintünk, hanem annak csak egy rövid kivonatát. Sőt, a Nagy Sándor-regényeknek is olyan változatát, ami külön áll a J-szignálával jelzett kézirati hagyománytól. Tekintettel arra, hogy a kézirat mintapéldányának 1000 körüli dél-itáliai keletkezésével és 1020 körüli német, talán halberstadti másolásával számolnak, az a *De proeliis* J2-változatának megszületésénél jóval korábbi. A szakirodalom szerint egy, a Leo presbiter változatához igen közeli variáns olvasható a bambergi kéziratban, amit Bamberg számára II. Henrik császár adományozhatott.²¹

Ulrich Mölk eredményei szerint a Guido-féle kéziratot a XII. században másolták Itáliában, Pisában, majd a XIII. században került francia földre, a XV. században pedig Kues-ben az ispotály könyvtárához tartozott.²² Ő a brüsszeli az eredeti Guido-féle kézirat egy igen korai és hiteles másolatának tartja, amit több kéz másolt. Az eredeti, mára elveszett kézirat 1107 és 1118/19 között készülhetett.²³

---

¹⁹ E. BAGBY ATWOOD: The Rawlinson Excidium Troie – a Study of Source Problems in Mediaeval Troy Literature. *Speculum* 9 (1934) 379–404.

²⁰ *Excidium Troiae*. Eds. E. BAGBY ATWOOD–V. K. WHITAKER. Cambridge, 1944.; *Excidium Troiae*. Ed. ALAN K. BATE. FRANKFURT, 1986.; *Liber Guidonis compositus de variis historiis*. Studio ed edizione critica dei testi inediti. Ed. MICHELE CAMPOPIANO. Firenze, 2008. (továbbiakban: CAMPOPIANO 2008.) Jelen írásban a legelterjedtebb kiadásra, az ATWOOD-féleire hivatkozunk, mivel a tárgyalt szövegrészekben a Guido-féle változatot is hozza, igaz, variánsként.

²¹ ULRICH MÖLK: Gelehrtes Wissen für Gesellschaft und Vaterland. Die "Historia Alexandri" ("Historia de preliis" J2) im Kontext der "Variae historiae" des Guido Pisanus. In: Herrschaft, Ideologie & Geschichtskonzeption in Alexanderdichtungen des Mittelalters. Hg. ULRICH MÖLK. 2002. (továbbiakban: MÖLK 2002.) 13–39.; FLORIAN KRAGLED: Die Weisheit des Fremden. Studien zur mittelalterlichen Alexandertradition mit einem allgemeinen Teil zur Fremdheitswahrnehmung. Bern, 2005. 272.

²² A szakirodalom azonban nem egységes Guido tevékenységének megítélésben. MARC VON DER HÖH: Erinnerungskultur und frühe Kommune, Formen und Funktionen des Umgangs mit der Vergangenheit im hochmittelalterlichen Pisa (1050–1150). Berlin, 2006. 99–100. szerint valójában nem bizonyítható, hogy az *Excidium Troiae* átdolgozója Guido lett volna, s az eredeti kéziratban is helyet kapott volna.

²³ MÖLK 2002. 13–17.

Nem kevésbé figyelemre méltó a Nagy Sándor-történet J2-es variánsának előfordulása a kéziratban, ami egyébként is e változat legkorábbi ránk hagyományozott emléke. Michele Campopianoval megegyezően Mölk szerint is Guidónak aktív szerepe lehetett a J2-es változat megfogalmazásában.²⁴ Ezt erősítené Guido bizonyított érdeklődése és tájékozottsága Orosius műveit illetően, hiszen az a J2-variánsban is megmutatkozik, amit ezért joggal neveznek Orosius-szerkesztésnek. A J2-változat XII. századi datálása eddig is közismert volt, amit magának az Anonymus-műnek a datálásában is figyelembe kell venni, s az Anonymuskutatók jó része számára Gyóry János elemzései óta ez nyilvánvaló is.²⁵

Magának a Guido-féle szerkesztésnek a legrégebbi fennmaradt kézírata a brüsszeli (BR 3897–3919), amit 1150 és 1170/80 között másoltak. Amint említettük, ebben található a J2-variáns legrégebbi kézírata, ami így közvetve erősítené az átszerkesztést Guidónak tulajdonító érveket.²⁶ Maga a kézirat tartalmazza Guido kisebb művei mellett a következőket: Izidor *Etymologiarum libri*-jének egy-egy részletét (XIII, 16–17, XIV, 2–5, 6–8), a *Historia de preliis* J2-változatát (75r–110r), Dares Phrygius: *De excidio Troiae historia* (111r–120v), *Origo Troianorum* (120v–121r), *Excidium Troiae* (121r–140v), Paulus Diaconus: *Historia Romana* (141r–171v).

A brüsszeli kéziratban olvasható gyűjtemény Guidónak tulajdonítható részei 12 további középkori kéziratban maradtak fenn, nem számítva további töredékeket.²⁷ Az *Excidium Troiae*-ban éppen a latiumi Aeneas-történetre vonatkozó kiegészítések neki lennének tulajdoníthatók.²⁸ Ezek a kiegészítések azonban a magyar Anonymus által is idézett részleteket jórészt nem érintik, még ha a variánsok egy része esetében nyilván-

---

²⁴ Vö. MICHELE CAMPOPIANO: Parcours de la légende d'Alexandre en Italie. Réflexions sur la réception italienne de l'Historia de Preliis, recensio J2 (XIIe–XVe siècles). In: L'historiographie médiévale d'Alexandre le Grand. Ed. C. GAULLIER-BOUGASSAS. Turnhout, 2011. 65–83., itt 67–70.

²⁵ Gyóry János: *Gesta regum, gesta nobilium*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Budapest, 1948. 58–60.

²⁶ Erről lásd CAMPOPIANO 2008. Bevezető, valamint MICHELE CAMPOPIANO: Gentes, monstra, fere: l'Histoire d'Alexandre in une encyclopédie du XIIIe siècle. In: *Conter de Troie et d'Alexandre*. Eds. LAURENCE HARF-LANCNER–LAURENCE MATHEY-MAILLE. Paris, 2006. 233–252.

²⁷ CAMPOPIANO 2008. Bevezető és MICHELE CAMPOPIANO: Construction of the Text, Construction of the Past: Historical Knowledge and Ideology in a Medieval Comune (XI–XII centuries). *Troianalexandrina* 9 (2009) (továbbiakban: CAMPOPIANO 2009.) 63–84., itt 70.

²⁸ CAMPOPIANO 2009. 78.

való, hogy a magyar Névtelen a Guidónak tulajdonított szöveghagyományt követte (pl. *inceptum iter, pugnaturus* változat esetében).

Kapitánffy István a rejtélyes és magában nehezen magyarázható, csak Árpád nevéhez kapcsolható *Arpalice* szó magyarázata kapcsán utalt az *Excidium Troiae*-ra. Miután a latiumi harcok során a mű egy további részletét azonosítottuk a magyarországi gesztában, arra figyeltünk fel, hogy a magyar Névtelen a magyar honfoglalás és Aeneas itáliai honfoglalása között tudatosan vont történeti párhuzamot, amit a kölcsönzésekkel és a Lavinia-házasság átvételével tudatosítani is szándékozott.²⁹ A két mű és konkrétan a geszta 51. fejezete és az *Excidium Troiae* közötti szoros nyelvi kapcsolat egyáltalán nem véletlen: az *Excidium Troiae*-ban a hódítók *fortissimi*, nálunk *validiores*, a végső ostromot ott 12 napos béke előzi meg, nálunk 12 napos harc, közös a két szövegben, hogy a 13. napon támasztják létráikat a falakhoz. A napok számai azok, amik kétségtelenné teszik a kölcsönzést, a legyőzött fejedelem leányával való házasságot a Névtelen a minta szöveghez képest igen elnagyolja. Talán még az *Excidium Troiae*-ra, a latin mintára való finom utalás, hogy Ménmarót félelmét csak fokozta a rómaiak kiverése Pannóniából, miközben a gesztában a rómaiaknak alig jut szerep, s kétséges, hogy a távoli Veszprém váránál említett rómaiak mennyiben segíthették volna Ménmarótot a küzdelemben. A szövegben számos olyan kifejezés, igealak található, amik a kétségtelen kölcsönzések tükrében feltehetően szintén ebből a szövegből vésődtek be a Névtelen emlékezetébe, így *in potestate habuerunt* (26,8), *pugnaturus* (47,6), *manum ausus est levare* 12,15, 48,5 (ami persze bibliai is), *honorifice* (10,18), *sellis et frenis* (49,20), *pietas* (11,5), *lacrimis* (14-szer), *armis indutos* (41,1), *tuba cecinit* (10,8), *contra eos dimicare* (51,4), *ad propria provincia redire* (15,9). A számos *Quid plura* és *Redeamus ad causam* széles körben használatos volt, miként az *Excidium* szövege is sűrűn élt ezekkel. Annál meglepőbb, hogy az eddigi kutatók figyelmét – az enyémet is – elkerülte a szöveg másik tökéletes párhuzama Aeneas és Álmos vezetővé választásáról (21,4-8). Számos esetben (pl. *pugnaturus*), s az *inceptum iter* fordulatonál is a változat az amerikai kiadás szerinti Risziglájú kéziratban olvasható, ami pedig a Guido-féle szerkesztéshez kapcsolható. Joggal tehető fel, hogy a Névtelen egy Guido által szerkesztett kéziratból ismerte meg az *Excidium Troiae* szövegét, ami ismét egy 1100 utáni terminus post quem-et valószínűsít a Névtelen gesztája számára.

---

²⁹ VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában. In: Honfoglaló őseink. Szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 1996. 195–206.

Sokat találgatták, hogy a Névtelen bevezetőjében említett, általa írott Trója-történeten mit is kellene értenünk. Felmerült, hogy Dares-t fordította, dolgozta volna át, de a nemzetközi szakirodalom is igen korainak találja. Sokkal inkább feltehető, hogy az *Excidium Troiae* szövegével dolgozott, a bevezetőben említett *ceterorum auctorum* alatt azt a szöveget érthette, és szerzőjét valóban nem is tudta volna megnevezni. Nem lehetetlen, hogy annak egy még tovább tömörített latin változatát írhatta meg, miként a Guido-féle kéziratban is olvasható az *Excidium*-nak egy tömörített átdolgozása, *Destructio Troiae* címmel. Megjegyezzük, hogy a magyar Névtelen által hasznosított részek mindkét változatban megegyeznek, ám talán arra tekinthető bizonyítéknak, hogy a történet átdolgozását már igen korán iskolai írásgyakorlatnak tekintették. A Nagy Sándor-történet mellett talán a kölcsönzések számát tekintve szerényebb, de mindenképpen jelentős hely illeti meg az *Excidium Troiae* szövegét a Névtelen forrásai között. Ez a megállapítás nem új, de éppen a lehetséges itáliai hagyomány és kéziratok tekintetében sikerült árnyalni és pontosítani.

Függelék

Excidium Troiae

Anonymi Gesta

(Dumque inceptum iter agerent [Ri]) perrexit. Et dum iter agunt, uxor eius ab eo erravit. Et dum ad templum veniret, invenit ibi multam turbam priorum Troianorum, qui illuc se cum omnibus divitiis suis contulerant. Qui dum Eneam viderunt, omnes genibus eius provoluti cum magnis lacrimis eum deprecari ceperunt. Cui sic dixerunt: 'Te nobis ex hodierna die ducem confirmamus, et ubi fueris fortunam tuam sequemur.' Et hiis dictis Eneas ab eis dux confirmatus est.	Tunc ipsi VII principales persone communi et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac preceptorem super se habeant. Ergo libera voluntate et communi consensu VII virorum elegerunt sibi ducem ac preceptorem... Tunc pari voluntate Almo duci sic dixerunt: 'Ex hodierna die te nobis ducem ac preceptorem eligimus et quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur.'
Dum duodecim dies pacis quod secum pepigerant expleti fuissent, tertiadecima die luciscente ante solis ortum Eneas cum omnibus suis se armavit, et ad civitatem Laurentinam, ubi Latinus rex pater Lavinie regnabat, produxit; et ad muros scalas ponere cepit, qualiter urbem ingredi potuisset.	Terciodecimo autem die cum Hungari et Syculi fossata castris implevissent et scalas ad murum ponere vellent...
In tali cultu Dido exivit: in Arpalice vestita [veste virili calcas in pedibus, ciclade induta, fibulam habens], Ecce Venus mater eius in Arpalice [hoc est, venatrice] ei apparuit in tali cultu venatricis	Missi vero eorum ducem Arpad in silva Turobag arpalice ambulanti invenerunt.
'Credimus quia debes dolere tante iuventutis fratris tui contra	dux Salanus a suis fuga lapsis audivisset, manum levare ausus non

quem nec unus hominum manum ausus est levare, Cui Eneas ait: 'Quo, periture, vadis; et audes contra me manum levare?'	fuit, sed missis legatis suis more Bulgarico, ut mos est eorum, minari cepit Et sic ascendentes usque ad Zyloc pervenerunt contra eos nemine manum levante Tunc omnes Sclavi habitatores terre, qui primo erant Salani ducis, propter timorem eorum se sua libera sponte subiugaverunt eis nullo manum sublevante.
letitiaque magna fuit	Unde maxima leticia orta est in curia Arpad ducis.
Eneas... montem cum Achate armigero suo ascendit, volens de cacumine montis pelagus inspicere ne forte naves suas que ab eo erraverant possit videre. Et dum montem ascenderet, aspexit econtra et vidit gregem cervorum pascentium; et tollens arma ab Achate armigero suo septem cervos sagittis occidit.	Quos Turzol miles strennuissimus antecedens cacumen montis primus omnium ascendit et montem illum a die illo usque nunc montem Turzol nominaverunt. Tunc hii tres domini super verticem eiusdem montis terram undique perspicentes, quantum humanus oculus valet. Tunc communi consilio hac de causa missus est Borsu filius Bunger cum suis militibus, et cum equitarent iuxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus ictibus sagittarum in vertice montium interfecit.
Et placuit consilium regis, et electi sunt centum viri magni prudentes ducentes secum quod Enee offerrent— centum equos albos cum sellis aureis et frenis; inter quos centum viros fuit quidam vir elegans Drances nomine.	Tunc dux Arpad inito consilio eodem modo misit nuntios suos ad Salanum ducem et misit ei XII albos equos et XII camelos et XII pueros Cumanicos et ducisse XII puellas Ruthenicis prudentissimas et duodecim pelles ermelineas et XII zobolos et XII pallia deaurata.

	Tunc duces Ruthenorum, scilicet de Kyeve et Susudal, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos in obsides dederunt Almo duci et eis miserunt X^{cem} milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more Ruthenico ornatis et centum pueros Cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelineas et griseas sine numero ac alia multa munera non numerata.
Et continuo Diomedes tuba cecinit.	Hoc audito milites sui multum sunt confortati, statimque Lelu filius Tosu tuba cecinit et Bulsuu filius Bogat elevato vexillo in prima acie contra Grecos pugnaturi venire ceperunt.
Post discessum vero Mezentii, Lausus filius eius, volens iniuriam patris sui/pugnaturus [Ri] vindicare, Enee pugnaturum se obtulit.	dum totus exercitus ducis Arpad accessisset pugnaturus contra Grecos... Tunc dux Bulgarorum consanguineus Salani ducis cum magno exercitu contra eos pugnaturus cum adiutorio Grecorum accessit. Tunc Zubur hoc audito cum adiutorio Boemorum armata multitudo obviam eis venit pugnaturus.

LÁSZLÓ VESZPRÉMY
Hungarian Chronicler Anonymous (P. magister), the *Excidium Troiae* and the XIIth Century Renaissance

It is widely accepted that one of the most influential sources of the Hungarian Anonymous's *Gesta* (cca. 1200) was a shortened story of the siege of Troy, called *Excidium Troiae*. Recently a new edition has been published by Michele Campopiano that made fitting to revise former historiography. Apparently Anonymous used the version of Guido Pisanus, that survived in a single manuscript in Brussel (BR 3897–3919), copied between cca. 1150 and 1170/80 in Italy, while the original lost one may have been finished between 1107 and 1118/19. It is noteworthy that the *Excidium* was accompanied by the oldest copy of the J2 version of the *Historia de Preliis*, cited widely by the Hungarian author. It seems convincing that the editor of both texts was the same Guido suggested by Campopiano and Ulrich Mölk.

The Hungarian chronicler used several fruits of the so called XIIth century renaissance, partly the rhetorical manual of Ugo Bononiensis, composed between 1119 and 1124, partly the glosses of the Roman law, namely the term *embola*. The present paper does not at all exclude the possibility that the term probably was used by an earlier Hungarian chronicler, later borrowed by Anonymous, but not long ago, as the first literary use of this originally legal term turned up in the *De naturis rerum* of Alexander Neckam, written cca. 1190–1200. As the dating of Anonymous's *Gesta* has been discussed as uncertain for a long time, this paper supports the traditionally accepted dating for the turn of the XIIth–XIIIth century, rather the first decades of the XIIIth.